

มหาดเล็ก

■ อนันต์ ทรงวิทยา

มหาดเล็ก เป็นข้าราชการประเภทหนึ่ง เรียกว่า “ข้าราชการสำนักในพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว” มีตำแหน่งลดหลั่นกันตามลำดับ สมัยโบราณบ้านเมืองที่มีราชสำนักกว้างขวาง จำเป็นต้องมีผู้ดูแลรักษาจำนวนมาก ประเทศไทยสมัยกรุงศรีอยุธยา มีทำเนียบข้าราชการฝ่ายใน หรือข้าราชการสำนักกระบุดตามตำแหน่งหน้าที่ความรับผิดชอบหลายสาขา ปรากฏในตำราหน้าที่มหาดเล็ก ดังนี้

“...ธรรมเนียมมหาดเล็ก แต่ก่อนให้หมื่นสรรเพชญ์ภักดี หมื่นศรีสรรักษ์ หมื่นไวยวรนาถ หมื่นเสมอใจราช นายศักดิ์ นายสุทธิ นายฤทธิ นายเดช เป็นผู้สั่งสอนว่ากล่าวมหาดเล็ก ว่าห้ามแพร เวร...ผู้ทำราชการสนองพระเดชพระคุณ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว...”

บรรดานามที่กล่าวถึงนี้ เป็นนามยศตำแหน่งโดยเฉพาะแต่ละคน ที่ประจำตำแหน่ง มีหน้าที่ปฏิบัติราชการแตกต่าง มากน้อยออกไปตามความสามารถรับผิดชอบ มหาดเล็กเหล่านี้คัดเลือกมาจากผู้ทรงไว้วางพระราชหฤทัย ซึ่งโดยมากจะเป็นบุตรหลานของข้าราชการนั่นเอง

ในสมัยรัชกาลที่ ๕ เมื่อพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงตั้ง **โรงเรียนมหาดเล็กหลวง** ขึ้นเป็นครั้งแรก **พระยาศรีสุนทรโวหาร** (น้อย อาจารย์ยางกูร) ได้เขียนแบบเรียนสำหรับใช้สอนในโรงเรียนมหาดเล็กหลวง โดยเฉพาะ เรียกว่า “**ชุดตำราเรียนหลวง**” และได้ตั้ง **กรมมหาดเล็ก** ขึ้นเป็นส่วนราชการในกระทรวงวัง มีธรรมเนียมปฏิบัติแบ่งออกเป็น ๗ ชั้น

ชั้นที่ ๑: ผู้บังคับบัญชากรมมหาดเล็ก เป็นตำแหน่งสูงสุดคัดเลือกจากบุคคลที่ทรงไว้วางพระราชหฤทัย เช่น พระราชโอรส หรือพระบรมวงศานุวงศ์ชั้นผู้ใหญ่ที่ทรงเคารพนับถือ บุคคลที่เคยดำรงตำแหน่งนี้ คือ สมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอ เจ้าฟ้ากรมขุนศรีธรรมราชธำรงฤทธิ์ มาจนกระทั่งสิ้นพระชนม์

ชั้นที่ ๒: จางวางมหาดเล็ก มีหน้าที่รับผิดชอบ ควบคุมดูแลราชการอันเป็นหน้าที่ของมหาดเล็ก มี ๓ คน คือ

- พระยานรรัตนราชมานิต
- พระยารณฤทธิ์ราชหัตถ์
- พระยาศิริสัตยสถิตย์

สมัยก่อนมีศักดิ์นาตำแหน่งโดยเฉพาะ ๔ คน เรียกว่า “**พระยาจางวางสี่**” คือ

- พระยามนตรีสุริยวงศ์
- พระยารพพงษ์พิพัฒน์
- พระยาสุรวงศ์ไวยวัฒน์
- พระยาบุรุษรัตนราชพัลลภ

ชั้นที่ ๓: หัวหมื่น เรียกอย่างสามัญว่า “**พระนาย**” มีหน้าที่เป็นหัวหน้าเวร หรือ บังคับการประจำเวร ซึ่งแต่ก่อนผลัดเปลี่ยนเวรกันได้ มีตำแหน่ง คือ

- เจ้าหมื่นสรรพเพชรภักดี
- เจ้าหมื่นศรีสรรักษ์
- เจ้าหมื่นเสมอใจราช
- เจ้าหมื่นไวยวรนาถ

ชั้นที่ ๔: นายเวร เรียกอย่างสามัญว่า “**หลวงนาย**” มีหน้าที่เป็นมหาดเล็กประจำการภายใต้การควบคุมของ “**หัวหมื่น**” มีตำแหน่ง ดังนี้

- หลวงศักดิ์นายเวร
- หลวงสิทธิ์นายเวร
- หลวงฤทธิ์นายเวร
- หลวงเดชนายเวร

ชั้นที่ ๕: นายจ่า อยู่ในความควบคุมของ หลวงสิทธิ์นายเวร เฉพาะผู้ที่รับราชการประจำ ถ้าไม่มีหน้าที่ประจำขึ้นตรงต่อ หลวงเดชนายเวร และนายเวรคนอื่น ๆ อาจมาขอรับราชการในเวรของตนได้ มีตำแหน่งดังนี้ คือ

- นายจ่ายวด
- นายจ่ายง
- นายจ่ารง
- นายจ่าเรศ

ชั้นที่ ๖: หุ้มแพร แยกเป็น ๒ พวก คือ หุ้มแพรต้นเชือก และ หุ้มแพรสามัญ มีหน้าที่สนองงาน นายจ่า อีกชั้นหนึ่ง ถ้ามีราชการประจำ ขึ้นตรงต่อ

หลวงศักดิ์นายเวร ถ้าไม่มีหน้าที่ประจำจะขึ้นแก่ **หลวงเดชนายเวร** และนายเวรอื่น ๆ อาจไปขอรับราชการในเวรของตนได้ แต่ขึ้นบัญชีอยู่กับ **หลวงเดชนายเวร**

หุ้มแพร ทั้งหมดมี ๒๐ ตำแหน่ง และมี “รองหุ้มแพร” อีก ๒๐ ตำแหน่ง รวมเป็น ๔๐ ตำแหน่ง มีชื่ออย่างเดียวกัน แต่เพิ่มคำว่า “รอง” ไว้ข้างหน้า

หุ้มแพรต้นเชือก เป็นหัวหน้าหุ้มแพรทั้งหมด มี ๔ คน คือ

- นายกวอด
- นายขัน (เดิมเรียกนายจั่น)
- นายฉั่น
- นายชิต (เดิมเรียกนายจิตร)

หุ้มแพรสามัญ เดิมมี ๑๒ คน ภายหลังเพิ่มขึ้นอีก ๘ คน จึงมีจำนวนไม่แน่นอน เช่น

- นายสนิท	- นายพินัยราชกิจ
- นายเสนห์	- นายพินิจราชการ
- นายเล่ห์อาวุธ	- นายพิจารณาสรพกิจ
- นายสุตจินดา	- นายพิจิตรสรรพการ
- นายพลพัน	- นายสนองงานประภาส
- นายชัยพรรค	- นายสนองราชบรรหาร
- นายสรรพชัย	- นายบำรุงราชบทมาลย์

ฯลฯ

ชั้นที่ ๗: มหาดเล็กพิเศษ เป็นมหาดเล็กชั้นต้น ผู้ที่เข้ามาเป็นมหาดเล็กจะต้องเป็นมหาดเล็กพิเศษก่อน และไม่ใช่เป็นตำแหน่งสัญญาบัตรเหมือนมหาดเล็กทั้ง ๖ ชั้นที่กล่าวมา นอกจากจะทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ พระราชทานตำแหน่งราชการอื่นให้เท่านั้น มหาดเล็กพิเศษจะมีหน้าที่เช่นเดียวกับมหาดเล็กหุ้มแพรต่างกันแต่ถ้ามีราชการก็ได้รับพระราชทานเงินเดือน ถ้าหากไม่มีหน้าที่พิเศษก็ไม่ได้รับพระราชทานเงินเดือน

ในพระราชบัญญัติ กรมมหาดเล็ก สมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้ขยายตำแหน่งหน้าที่ราชการมหาดเล็กเพิ่มมากขึ้น เพื่อเปิดโอกาสให้บุตรหลานข้าราชการได้ถวายตัวเป็นมหาดเล็กพิเศษ และให้บรรดามหาดเล็กพิเศษมีหน้าที่ประจำทุกคน จะได้รับพระราชทานเงินเดือน และมีโอกาสฝึกฝนพัฒนาตนให้มีความรู้ความสามารถในราชการโดยทั่วกัน และโปรดเกล้าฯ ให้ **พระยานรรัตนราชมานิต** และ **พระยาเทเวศร์วงศ์วิวัฒน์** จางวางมหาดเล็กที่ตั้งขึ้นใหม่นี้ให้เหมาะสมรัดกุมขึ้น

ที่กล่าวมาย่อมแสดงให้เห็นว่า มหาดเล็กเป็นงานราชการสำคัญที่ควรยกย่องสรรเสริญ เพราะเป็นสถาบันที่ฝึกฝนกุลบุตรให้เป็นผู้มีความรู้ความสามารถในงานตามตำแหน่งหน้าที่ ความรับผิดชอบโดยตรงกับองค์พระประมุขของประเทศชาติ สืบทอดมาถึงปัจจุบัน สอดคล้องกับที่ **พระเจ้าวรวงศ์เธอกรมหมื่นพิทยลาภพฤฒิยากร** ประธานองคมนตรี ในพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวภูมิพลอดุลยเดชฯ รัชกาลที่ ๙ ทรงเขียนไว้ในหนังสือ พระราชทานเพลิงศพ **พระยาเทเวศร์วงศ์วิวัฒน์**

(ม.ล.วราห์ ฤกษ์) ตอนหนึ่งว่า...

“...ถ้าจะดูเผิน ๆ เราอาจจะงงว่า **มหาดเล็ก** นั้นมีหน้าที่เพียง “รับใช้” แม้นายจะทรงเป็นถึงพระมหากษัตริย์... มหาดเล็กไม่น่าจะต้องฝึกอบรมถึงขั้นนั้น มีตำรับตำราไว้ฝึกฝนลำดับซับซ้อน ดังที่ปรากฏ... แต่ความจริงนั้น **มหาดเล็ก** มีหน้าที่อันพึงจะต้องประกอบด้วย ความรอบรู้ ไหวพริบ ตลอดจนกิริยามารยาทอันงดงาม ด้วย สรุปความนี้แหละ “วัฒนธรรมไทย” ผู้ที่ผ่านการฝึกอบรมสำหรับมหาดเล็กหลวงย่อมได้ลักษณะอันดีงาม เข้าไหนเข้าได้ และอาจจะทำหน้าที่ราชการที่สำคัญยิ่งขึ้น ถึงขั้น **เสนาบดี** อาทิ ...**พระยาเทเวศร์วงศ์วิวัฒน์** เป็นต้น

...ถ้าจะนึกดูให้ดีแล้ว การอบรมสำหรับมหาดเล็กหลวง ย่อมบ่มเพาะสัมมาคารวะ การวางตัวให้เหมาะสมแก่สังคมที่เราจะต้องเข้าไป ไม่ผิดจากการฝึกอบรมของโรงเรียนดี ๆ ในต่างประเทศ เช่น **พับลิสทูล** ของอังกฤษ เป็นต้น

...เพราะว่าที่จริง สัมมาคารวะ และลักษณะไว้วางตัวให้ดีนั้น ไม่ว่าชาติศาสนาใด ย่อมเป็นหลักระดับเดียวกันหมด ต่างกันแต่รายละเอียดที่เป็นการประกอบภายนอกเท่านั้น...”

ข้อความเหล่านี้ย่อมเป็นพยานยืนยันได้ว่า มหาดเล็ก คือ แบบฉบับของการรู้จักปฏิบัติของบุคคลนั่นเอง เพราะถ้าพิจารณาดูข้อบังคับต่าง ๆ แล้วอาจแยกกล่าวได้ดังนี้

กิริยา: ให้รู้จัก การยืน เดิน นั่ง ถวายคำนับ หมอบ คลาน และถวายบังคม อย่างถูกแบบแผนตามโอกาส กาลเวลา

วาจา: ให้รู้จักใช้ถ้อยคำสำหรับกราบบังคมทูลพระกรุณา ซึ่งถือว่าเป็นภาษาราชการ และเป็นภาษาที่ประดิษฐ์ไพเราะ ดังที่เรียกว่า “ราชาศัพท์” โดยให้พูดตามแบบแผนเกี่ยวกับกรณีต่าง ๆ คือ การเฝ้าพูดขึ้นเอง การตอบ คำลงท้าย คำถาม และคำปฏิเสธ เป็นต้น

นอกจากนี้ ยังต้องทราบถึง เครื่องราชูปโภคแต่ละชั้น การเชิญเครื่องการถอดเครื่อง การเชิญพระแสงแต่ละชนิด ตลอดจนการร่างหนังสือโต้ตอบตามแบบราชการ

ในพระบรมราโชวาทของพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๖ ที่เกี่ยวกับมหาดเล็กได้มีพระราชดำรัสตอนหนึ่งว่า

“...ทำไม ผู้ดีมีสกุลจึงยินยอม หรือ บางทีก็ชวนชวนให้บุตรหลานของตนได้ไปเป็นมหาดเล็ก...ควรหรือที่ผู้ดีมีตระกูลจะไปกระทำ ซึ่งดูคล้าย ๆ กับ ‘เป็นบ่าว’ ควรคิดเทียบ ‘เป็นศิษย์’ มากกว่า การพาลูกไปฝากเป็นศิษย์ท่านอาจารย์ในวัง ทำไมไม่เป็นที่เสียหาย ท่านอาจารย์ก็ใช้ศิษย์ให้ทำงานปฏิบัติต่าง ๆ เช่น ‘บ่าว’ เหมือนกัน”

ที่บิดามารดาไม่รังเกียจในการที่บุตรต้องรับใช้อาจารย์นั้น เพราะเห็นว่าอาจารย์ให้ความรู้บุตรตน จึงปรนนิบัติท่านเป็นการตอบแทน เพราะการอยู่ใกล้ชิดพระองค์ท่าน ย่อมมีโอกาสรับการงานต่าง ๆ ซึ่งมีอาจรู้ได้จากที่อื่นดีกว่า

ถ้าจะนึกดูพงศาวดาร ไม่ต้องย้อนขึ้นไปนานนัก ก็คงจะแลเห็นว่า ผู้ที่มีชื่อเสียงตราไว้ในแผ่นดินนั้น ได้เริ่มต้นเป็นมหาดเล็กมาก่อน เพราะเหตุใดเล่า มิใช่มหาดเล็กอยู่ใกล้ชิดพระองค์หรือ จึงสามารถกระทำการใหญ่จนมีชื่อเสียงได้

ในสมัยก่อนซึ่งยังไม่มีโรงเรียนมากเหมือนกาลบัดนี้ ลองคิดดูเถิดว่า โรงเรียนไหนจะดียิ่งกว่าอยู่กับเจ้า ครูไหนจะดีกว่าครูเจ้า ถ้าเราประสงค์จะทราบการงานซึ่งควรจัดดัดแปลงในแผ่นดิน เดียวนี้เสียอีกที่ยังพอจะหาวิชาได้ในโรงเรียนต่าง ๆ แต่โบราณท่านว่าไว้ “สิบปากว่าไม่เท่าตาเห็น” ถึงจะฟังคำแนะนำสั่งสอนในโรงเรียนสักเท่าใด คงยังสู้อยู่ใกล้เจ้านายไม่ได้อยู่นั่นเอง เพราะได้เห็นลักษณะที่ท่านทรงจัดการงานต่าง ๆ และได้ฟังท่านตรัสสั่งการงานอีก อันเป็นสิ่งจำเป็นทั้งสองประการ...

หน้าที่ของมหาดเล็ก: นายเวรทั้ง ๔

๑. **เวรศักดิ์** เป็นเวรรับราชการประจำใกล้ชิดพระองค์ มีหน้าที่ประจำ คือ “เป็นพนักงานประจำพระองค์สำหรับรับใช้ทุกเวลา เป็นพนักงานจัดเลี้ยงโต๊ะและตั้งเครื่อง ตลอดจนต้อนรับเจ้าต่างประเทศ เป็นผู้จัดเครื่องราชูปโภคสำหรับพระองค์ เป็นหน้าที่ติดตามเสด็จพระราชดำเนินไปในที่ต่าง ๆ คอยดูแลพระเจ้าลูกเธอทั้งปวง และเป็นหน้าที่เชิญพระราชหัตถเลขาต่าง ๆ ด้วย”

๒. **เวรสิทธิ** เป็นเวรที่มีหน้าที่ในการโยธาต่าง ๆ มีหน้าที่ประจำ คือ “เป็นพนักงานตักแต่งพระที่นั่ง ที่ประทับ ยกหามสัมภาระในพระที่นั่ง หรือที่ประพาส อันเป็นหน้าที่ของตน เป็นผู้ช่วยการเลี้ยง ถ้อยกของ เชื้อธัญภาชนะ รักษาความสะอาดทั้งปวง เป็นหน้าที่ประทีปโคมไฟในพระราชฐาน และที่เสด็จพระราชดำเนิน และการพระราชพิธีทั้งปวง เช่น การแห่ต่าง ๆ”

๓. **เวรฤทธิ์** เป็นเวรที่มีหน้าที่ในราชการรถม้าทั้งปวงในกรมรถ มีหน้าที่ประจำ คือ “สำหรับราชการ กรมม้า กรมโขน กรมพิณพาทย์ การรำโคม และมหาดเล็กช่าง”

๔. **เวรเดช** เป็นเวรที่มีหน้าที่รวบรวมทะเบียนมหาดเล็ก บรรดาศักดิ์ และมหาดเล็กพิเศษทั้งหลาย มีหน้าที่ประจำ คือ “ตรวจสอบความรู้ของมหาดเล็กที่รับราชการในกระทรวงต่าง ๆ ในความรู้อันสมควรแก่หน้าที่และประโยชน์ที่ได้รับ เป็นหน้าที่ที่จะจัดให้มหาดเล็กในเวรของตน รู้ระเบียบเฝ้าแทน และมีกิริยาอัชฌาสัยเรียบร้อยในการเข้าสู่ธรรกานัล ทำหน้าที่ทำรายงานกราบบังคมทูลพระกรุณาในการดำเนินไปแห่งมหาดเล็ก ซึ่งรับราชการในหน้าที่ต่าง ๆ ว่าผู้ใดมีความเจริญในความรอบรู้ราชการหรือได้เลื่อนตำแหน่งหน้าที่ประการใด...”

บรรดาดำแหน่งและมหาดเล็ก ที่กล่าวมาทั้งหมดนี้เป็นเพียงสังเขปประวัติศาสตร์ เพื่อแนะนำให้รู้จักมหาดเล็ก พอประเทืองความรู้ไว้เท่านั้น จะยึดถือเป็นตำราถาวรตลอดไปไม่ได้ เพราะตำแหน่งหน้าที่อันแท้จริงของมหาดเล็ก บางครั้งต้องเปลี่ยนแปลงไปตามสภาพราชการ และโอกาสที่สนองพระราชกิจเป็นครั้งคราวตามพระราชอัธยาศัย ในพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวเป็นสำคัญ...

